

san függetlenül a perspektivikus tradíciótól, csak ritkán él a közép- és háttér világos tagolásával, elkülönítésével. A közvetlen előtérből a mélységben messze nyúló háttérig gyakran egyetlen üres tér néz velünk szembe (DÉLELŐTT), vagy máskor szinte a háttér mélyébe szorul a tulajdonképpeni téma (LÉPCSŐS EN-TERIOR).

E terek meghatározhatatlan konkrétságát erősíti az időnként már álomszerű, vizionárius megvilágíttósága, de az igazi feszültség abból ered, hogy mégis mindennapi élettapasztalatunkra utalnak, s így igen ismerősek. Ez a kettősség a záloga annak, hogy Vojnich viz-szátérése a centrálperspektíva tradíciójához jóval több posztmodern, manierista hóbortná-l. Mert az a félelem és az a reszketés, amely-et e képek felidéznek, cseppet sem kultúr-történeti jellegű utalások eredménye. Hiszen valójában a bunkerek, az ideiglenes ipari épít-mények, a tribünök világa, a szocializmus kö-vé változott, rémületes embertelensége tűnik itt élénk, csak épp feltűnő tartózkodással, a lé-nyegre szorítkozva, kizárólagos politikamen-tességgel. Az anyaggá vált fény reményként világítja be ugyan e tereket, de úgy tűnik, új-ra és újra győz bennük a sötétség, ahogyan a DÉLELŐTT című kép fényben oldódó frontális síkja is mintha egy rácsszerkezet valóságát idézné fel.

Igen fontos tehát az, hogy Vojnich bizony-talanságban tartja nézőjét, így a nem igazán azonosítható tárgyak gazdag asszociációi ter-mékeny értelmezések egész udvarát terem-tetik meg.

Vojnich képein szinte minden azonnal fel-ismerhető, mégis minden kiismerhetetlen. A néző tehát a mögöttes élmény feltételezésére és keresésére kényszerül, s úgy vélem, hogy épp ez választja el Vojnichot a transzavantgárd festészet művészetfilozófiájának nem egy jeles alkotójától. Ő egész világát pár alapvető prin-cípiumra redukálta, viszont épp ennek révén hozta létre saját zárt világképét. Vojnich mű-vészetének elemzésekor meg kell említenünk Morandit, akinek szinte az abszurdumig egy-szerűsített csendéletei, az introvertált fegy-lem formateremtő erejének kisugárzása ré-vén, nyilván nagy hatással voltak reá is.

S épp itt érdemes rámutatnunk arra, mi-re Gombrich is utal, hogy a reprezentációnak végső soron semmi köze sincs a hasonlóság-

hoz. Akárhogy is nézzük, bármi reprezentál-hat bármit. A szabadság és a rabság, a bezárt-ság és a kivetettség, a félelem és a remény esz-méje és érzéki élménye nem jár együtt sem-miféle szimbólummal és allegóriával.

Morandi pohara és üvege, Vojnich Erzsé-bet padja és asztala éppúgy alkalmas lehet a teljesség felidezésére, a világállapot egészé-nek rekonstruálására. Amikor Vojnich Erzsé-bet megfestette a VÁRÓTEREM című képét, egy padot és egy asztalt egy üres, ferde sík előtt be-mutató csendéletét, akkor erre mutatott pél-dát.

E kompozíció fegyelmeének sugárzása talán visszavonhatatlan. Az az asztal és az a pad most már örök időkre összezáródott, egy formává nyomódott össze, alakult át széjjelválaszthatat-lanul, mintha tektonikus erők alakították vol-na. Ugyanúgy, ahogyan egy-egy nagy vers megszületése, majd ismertté válása után a köz-nyelv is megváltozik, mert bizonyos monda-tok már nem mondhatók másként, mint az adott vers által megteremtett új jelentésük fi-gyelembevételével. A VÁRÓTEREM csendélete épp azt éri el s teremti meg, amit a legfonto-sabb alkotások: egészen egyszerűen kiiktatha-tatlanok a kultúránkból. A Sztavrogin tulaj-donnév a magyar olvasó számára már soha többé nem csupán Dosztojevszkij hősét jelen-ti, hanem óhatatlanul felidézi Pilinszky vonat-kozó versét is. Ugyanígy Vojnich padja és asz-tala, ahogyan a szintén elődjének tekinthető Nagy Balogh szobája vagy Nagy István széna-kazlái a világról alkotott képünk részévé vál-tak, saját életünk elképzelhetetlen nélkülük.

György Péter

A KÓBOR LOVAG FILOZÓFIÁJA

*Miguel de Unamuno: A tragikus életérzés
Fordította Farkas Géza
Európa, 1989. 383 oldal, 65 Ft*

Spanyolország szelleme – kivált filozófiája – úgy tűnik, hazánktól oly mérhetetlen távol-ságra van, mintha több földrész választaná el. A művelt közönség fülének legfeljebb Ortega

y Gasset neve hangzik ismerősen, noha a két világháború között íránta megnyilvánult érdeklődés is erősen megcsappant az ötvenes évektől kezdődő marxista offenzívának köszönhetően. Olvasóköre így a többi „polgári” filozófussal együtt a szakértők szűk táborára korlátozódott.

Még inkább érvényes ez Unamunóra, aki nem is csak a margóra szorítottak sorsára jutott, de egyenesen a kulturális amnézia áldozata lett. Pedig nem mindig volt ez így, hiszen a húszas évek elején két szépirodalmi műve is napvilágot látott magyarul.

A most megjelentetett filozófiai munka azt látszik igazolni, hogy Unamuno rapszodikus feltűnései a magyar szellemi életben mindig egy-egy méltatójának és fordítójának elkötelezettségéből fakadnak; ahogy egykoron Garády Viktor, úgy most a spanyol filozófia talán egyetlen honi szaktekintélye, Csejtei Dezső, és kiváló társa, a fordító, Farkas Géza ügyszeretete folytán.

Már maga a diszkontinuitás ténye, valamint a mű eredeti megjelenése (1913) óta eltelt közel nyolc évtized arra készíti az olvasót, hogy feltegye a kérdést: milyen jelentőséggel rendelkezik számunkra ma az unamunói filozófia? A TRAGIKUS ÉLETÉRZÉS csak filozófiatörténeti érdekesség, egzotikus csemege, netán kordokumentum, avagy hatni képes, korszerű mű? Ennek eldöntéséhez előbb röviden ismertetni kell a szerző gondolatait.

Unamuno kiindulópontja, a lélek halhatatlanságának axiómája, tulajdonképpen az egyetlen tárgya filozófiai esszéjének, amiből rövid etikai, ontológiai, társadalomfilozófiai gondolatmeneteket eredeztet. A halhatatlanság tételezésének bizonyítása azonban a lélek és az ész, a hit és a tudomány érveinek kibékíthetlensége miatt paradoxonhoz vezet. Az ebből eredő konfliktust Unamuno így jellemzi: „*Tragikus sors – semmi kétség –, hogy a halhatatlanság vágyának ingatag és málló talpkövére kell alapoznunk a halhatatlanság bizonyítékát; de nagy sületlenség elítélni a sóvárgást pusztán azért, mert bizonyítottnak hisszük – bizonyítás nélkül –, hogy sehova se vezet.*” (48. o.)

E paradoxon meghaladását Szent Tamás óta a teológia az ész és a hit szintetizálásában vélte megtalálni, de ez a megoldás Unamuno számára elfogadhatatlan, mert, úgymond, az egymást kizáró két elvből csak öszvér szület-

het, mint amilyen a hittudomány, vagyis a teológia maga. Az arisztotelianus–skolasztikus *ipsum esse* éppoly élettelen, mint a filozófusok istene. Ennél sokkal hitelesebbnek és következetesebbnek tartja a tertullianusi *credo quia absurdumot*. Mivel az ész és a tudomány racionális logikai eljárás módjából adódóan képtelen a halhatatlanság lényegébe hatolni, így az istenismeret egyedüli forrása a pusztá szeretet, az együttérzés (*sym-patheia*) lehet, ami az ágostoni, Clairvaux-i Bernát-féle hagyomány újraélesztését jelenti. Ezt a tradíciót ötvözi Unamuno a spanyol misztikusoknak (elsősorban Keresztes Szent János és Avilai Szent Teréz nyomán) az élő és szenvedő Isten iránti paroxizmusba hajló hitével.

Unamuno vallásának másik lényeges eleme az a sajátos transzcendenciafelfogás, amelyben a lélek halál utáni állapotát nem az Istenben való gyönyörködés kontemplációjában látja, hanem az elérhetetlen Isten utáni sóvárgás csillapíthatatlanságában. Ebből fakadóan a halhatatlanság olyan vitális karaktert nyer, amely az élet és a halál közötti transzcenzust szimbolikussá teszi.

Unamuno halhatatlanságparadoxona azonban – a nagy példaképpel, Kierkegaardral ellentétben – vallásbölcselete kiépítése során fokozatosan elsimul, a hit misztikus megalapozásával az ész és a lélek tragikus ellentétéből a tragikus kioltódik. Az intellektus és az emóció harcának a bevezetőben történt megelőlegzése a lélek békés diadalába torkollik. A tragikusság az előbbi szintről áthelyeződik a *dolor vitae*re, az élet fájalmára, ahogy az eredeti paradoxon is átcsúszik a hit és a közlés dilemmájába. A közlés ugyanis a mítoszban, mégpedig Don Quijote mítoszában ölt testet, aki hitét egy olyan álomvilágba vetíti ki, amely a józan környezet számára megbotránkozást kelt. Unamuno, amikor a hit lovagjának jellemzésében a nyugati tudományvilágnak egy új középkor szellemében hadat üzen, olyan csatába indul, ahol nem találhat legyőzőre, sőt ellenfélre sem, mert két különböző harcmezőn keresik egymást.

Nem lehet Unamunóról írni anélkül, hogy néhány szóval ne érintenénk nyelvezetét. Kétségtelenül választékos, igen művelt, szellemes stílusban ír, de helyenként a mai olvasó számára szinte elviselhetetlenül modorosán és dagályosan. Tudatosan retorikus beszéd-

módja ha a szubjektivitás szándékának meg is felel, időnként épp a gondolatmenet céltévesztéséről árulkodik. Ahogy az érvelés halványodik, és a kinyilatkozás ereje növekszik, úgy válik a szép fennköltség maníros felkiáltásoktól, barokkos tirádáktól elnehezülő perorálássá.

A TRAGIKUS ÉLETÉRZÉS nézetem szerint ma már elvesztette filozófiai dimenzióit, de egy érdekes személyiség dokumentuma.

Pongrácz Tibor

OSZLOPREND ÉS LÉLEKHASONULÁS

Gondolatok egy könyv ürügyén

Gerő László (főszerkesztő): *Magyarországi zsinagógák*

Szerzők: *Gazda Anikó, Kubinyi András, Pamer Nóra, Póczy Klára, Vörös Károly*

Műszaki, 1989. 263 oldal, 690 Ft

E szép kiállítású tudós gyűjteményben Pamer Nórának a zsinagógák formai alakulásáról szóló tanulmánya 60. oldalán olvasható, hogy klasszicista stílusú zsinagóga „*házánkban több van (és sokkal több volt), mint bárhol külföldön. Ilyen értelemben a klasszicista zsinagógát valóban magyar építészeti jellegzetességnek tekinthetjük*”. Később – a 61. oldalon –: „*A klasszicista zsinagógát könnyű felismerni a bejárati timpanonos oszlopszata elé épített oszlop- vagy pillér-rendes portikuszról, a bejárati előépítményről, amelynek néhány lépcsőfok vezet fel.*” – A budapestiek jól ismerhetik az ókori ízlést idéző régi óbudai zsinagógát, de ehhez hasonló stílusú zsidó templom az épen állók között például az abonyi, a tápiószelci vagy a bajai zsinagóga is. Ezek és a hozzájuk többé-kevésbé hasonlatosak (a már leomlottakkal együtt húsznál is több volt, illetve van) a XVIII. század végső évtizedeiben és a XIX. század első harmadában épültek. Eközben az európai országok zsinagógái vagy még a gótikát folytatják, amelyet módosít a barokk, vagy már az orientális stíluselemekhez fordul, és kialakítja az azóta is elterjedt mór

zsinagógastílust. A XVIII. század óta az európai úri építkezésben sokáig (a XIX. század derekáiig) uralkodó klasszicizálás rajtunk kívül csak itt-ott, kivételes példaként jelent meg a zsinagógaépítkezésben.

Mi lehet az oka és magyarázata, hogy a magyar felvilágosodás kibontakozásától a reformkorig eltelt néhány évtizedben az itthoni zsidó értelmiség a klasszicizmusban találja meg önkifejezési formáját? A kérdésre ezeknek a templomteremtőknek tudat- és érzélemvilága, műveltségük tartalma adhat választ.

Bizonyos, hogy a XVIII. századig a zsidóság kívül esett a magyarság fogalmán. Ahol viszonylag nagyobb közösségekben éltek, ott egymás közötti érintkezésük nyelve sem volt még magyar: az ország északi és nyugati részén javarészt németül beszéltek, keletebbre jididül, a déli vármegyékben az odatelepedett szefárdok spanyol anyanyelvüket hozták magukkal, amelyet anyakönyvekben és szerződéseikben héber betűkkel írtak. De azokban a falvakban, főleg a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon, ahol kevésszámú, olykor csak egy-két zsidó család, kocsmáros, lókupec, házaló kereskedő élt olyan paraszti környezetben, amely kizárólag magyarul beszélt, vagy ahol a zsidó zenészek életformája és megélhetési alapja a vidéki nemesurak szórakoztatása volt, ott előbb a másokkal való érintkezés váltott magyarrá, majd az otthoni beszéd is. A színmagyar városokban – Debrecenben, Nagyváradon, Kecskeméten – a nagy létszámú zsidó közösségek a XVIII. század végére már otthon is magyarul beszéltek; az Alföld déli részén, főleg Szegeden egyenest „őző” tájszólással.

Az anyanyelv egyben nemzettudatot jelent. Ez fokozottan érvényesült éppen ebben a felvilágosodástól a romantikáig terjedő időszakban, amikor a nemzettudat nemzeti öntudattá erősödött. Országszerte fellángoltatta II. József rendelete, amely a hivatali latin helyére élő nyelvet, a németet akarta állítani. József császárnak olyan tévedése volt a „német nyelvi rendelet”, amely sok mindenben akadályozta nagyszerű céljainak megvalósítását. De nem mindenben. Például nem a polgári egyenjogúsáért és az oktatás fejlesztéséért tett erőfeszítéseiben. Az éppen erre az időre magyar anyanyelvre váltó zsidóság felemelke-